

Інноваційна економічна політика України: ліберальний поворот

Юрій БАЖАЛ,

завідувач кафедри економічної теорії
НУ "Києво-Могилянська академія"

Економічна свобода є невід'ємною та обов'язковою передумовою активної інноваційної діяльності для забезпечення сталого розвитку. Тому важливо максимально сприяти лібералізації економічного середовища для всіх учасників інноваційного циклу. В Україні цей принцип постійно порушується. Під гаслами обмеження ролі держави і посилення конкуренції реально здійснюються заходи щодо посилення ринкової влади державних інституцій. Це відбувається і через посилення монополії у формуванні та розподілі ресурсів, і через підтримання стану монополії на ринках освітніх та науково-технологічних послуг, коли держава виступає єдиним покупцем, що занижує ціни на продукцію і ресурси, у першу чергу людські, проти ринкових. Зазначене становище не може позитивно впливати на інноваційний розвиток країни, і тому важливо здійснити кардинальний ліберальний поворот політики у напрямі зменшення ринкової влади держави на цих теренах. Але для цього важливим є створення адекватного наукового забезпечення такої політики.

Постановка проблеми

Інноваційну модель економічного розвитку можна вважати унікальною органічною єдністю концептуальних протилежностей: пануючої (мейнстрім) неокласичної доктрини і теорії економічного розвитку Йозефа Шумпетера. Перша вважається фундаментальним оплотом лібералізму і захисником економічних свобод. Щодо шумпетерівської теорії економічного розвитку, то неокласики намагаються не помічати її концептуальної сродності. Тому вони не включають цю теорію у методологічну тканину базових підручників з макроекономіки, за якими навчають у всьому світі, а також ігнорують у своїх рецептах побудови ринкової економіки для висхідних країн¹. Прикладом можуть бути положення добре відомого "Вашингтонського консенсусу"². Також цікаво звернути увагу на багаторічні вимоги і рекомендації Міжнародного валютного фонду для українських реформ, де відсутня навіть згадка про інноваційну політику чи необхідність технологічних змін в економіці. Немає цього і в останній редакції, де традиційно бракує визначення реформаторських заходів і відповідних кількісних критеріїв та індикативних цілей щодо нарощування конкурентоздатності українського науково-технічного потенціалу та активізації інноваційної активності³.

Представлені вище приклади концептуальної протилежності неокласичної та шумпетерівської

теорії та прикладів практичних наслідків такого протистояння наведено для того, щоби далі у цій статті спробувати показати шкідливість позиціонування такої контрверсійності для українських реформ, виходячи саме з ліберальних позицій. Протиставлення неокласики і шумпетеріанства формувалось, з одного боку – через фанатичне вірування у математичне моделювання, яке часто підмінює реальне економічне життя, та у чудотворну магію загальної макроекономічної рівноваги, а з іншого боку – через недостатнє знання ключових положень теорії Шумпетера. Така колізія ніби несумісності цих двох підходів виникла, на наш погляд, через те, що інновація за своєю природою є феномен, який не існує у минулому, і тому важко пізнати його економічну природу через ретроспективний аналіз.

Математичні моделі шукають регресійні рівняння закономірностей взаємовпливу минулих фактів, які у ринковій економіці вважаються віддзеркаленням об'єктивних процесів, що сформувались в результаті вільної економічної діяльності "homo economicus". Такий ретроспективний аналіз часто не "бачить" вирішального внеску інновацій в економічний розвиток⁴. Це обумовлює ігнорування неокласиками інноваційної складової у практичних рекомендаціях щодо формування ефективної економічної політики. Проте, якщо детальніше ознайомитись, саме теорія інноваційного розвитку Шумпетера розвиває базові

¹ Bazhal I. The Political Economy of Innovation Development: Breaking the Vicious Cycle of Economic Theory. Palgrave Macmillan, 2017.

² Williamson J. What Washington means by policy reform. In John Williamson ed. Latin American Readjustment: How Much has Happened. Washington: Institute for International Economics, 1989.

³ Меморандум про економічну та фінансову політику МВФ від 02.06.2020р. – https://www.mof.gov.ua/storage/files/Меморандум_про_економічну_та_фінансову_політику_МВФ_від_02_06_2020.pdf.

⁴ Griliches Z. (1994). Productivity, R&D, and the data constraint. *American economic review*. 1994, Vol.84, N1, p.1-23.

ліберальні принципи, а неокласичні рецепти економічної політики, абсолютизуючи пріоритетність фінансової та макроекономічної стабільності, відходять від цих принципів, насамперед на теренах забезпечення економічної свободи акторам ринкових відносин, що обумовлює невдачі такої політики. Теорія Шумпетера не протирічить основним ліберальним постулатам неокласики, а розвиває і доповнює їх, особливо там, де неокласика зупиняється – у пізнанні природи економічного розвитку. Навіть рятує неокласику, коли вона терпить фіаско у поясненні причин сучасних економічних і фінансових криз⁵.

Модель економіки, яку представляє неокласика, Шумпетер класифікував як “Статика”. Це коли національна економічна система під впливом ринкових сил досягає свого рівня потенційного ВВП і повного розподілення ресурсів за Парето, а також перебуває у сталій макроекономічній рівновазі. Проблемою цього, на перший погляд привабливого, стану є невизначеність економічної природи і механізмів переходу в режим економічного зростання, тобто виходу з макроекономічної рівноваги. За рахунок чого у такій системі може з’явитись нова додана вартість? Аналізуючи базову замкнуту неокласичну стаціонарну модель колообігу доходів і витрат, Шумпетер доводить, що тут відсутнє пояснення внутрішніх ресурсів економічного розвитку. Зняття цього протиріччя неокласичної моделі запропоновано через обґрунтування ролі інновацій як головного внутрішнього фактору економічного розвитку, що створює нову додану вартість країни. Таку модель економіки названо “Динаміка”. Для предмету нашого аналізу важливо підкреслити, що ця модель підсилює значущість ліберальної політики. За Шумпетером, інновації генеруються специфічними людьми: підприємцями-інноваторами, для яких економічна свобода прийняття рішень та економічної діяльності є вирішальною передумовою інноваційного успіху⁶.

Підтримання стану економіки у режимі “Статика” та її орієнтації тільки на досягнення фінансової стабільності природно знижує ефективність ринкових механізмів через створення мотивів і передумов для монополізації багатьох ринків і видів діяльності, адміністративного ціноутворення, що призводить до формування олігархічної економіки, постійне відтворення і поширення корупції як заміника ринкової саморегуляції, пониження прибутковості інвестицій на традиційних ринках тощо. Невипадково в таких реаліях з’являється все більше скепсису щодо ефективності вільного ринку, який не забезпечує очікуваного рівня добробуту для більшості

населення, особливо у довгостроковій перспективі. Власне так і відбувається в Україні.

Шумпетерівська теорія доводить, що подолати цю кризову ситуацію можна тільки шляхом переведення економіки у стан “Динаміка”, тобто на рейки моделі інноваційного розвитку, яка органічно зорієнтована на збільшення національного багатства, а не на перебування у макроекономічній рівновазі. Така концептуальна зміна економічної політики повинна відбутись через кардинальний “ліберальний поворот” в усіх інституційних складових, як країни у цілому, так і особливо національної інноваційної системи.

В економічній літературі, де критично сприймають постулати “мейнстріму” економічної теорії, таке посилення ліберальної політики називається зростанням інклюзивних інститутів розвитку на противагу екстрактивним, які постійно відтворюються в моделі “Статика”⁷. Автори цієї впливової концепції у наступній своїй фундаментальній книзі також піднімають питання про загрозу економічній свободі через фактичну неефективність ортодоксальної неокласичної системи, яка, ніби відстоюючи ліберальні цінності, насправді дискредитує їх провалами політики, що не забезпечує баланс між державою і суспільством (громадянами). Це звужує, як назвали автори, “коридор свободи” у таких країнах⁸. Проте, на жаль, наводячи багато прикладів інноваційного розвитку різних країн в історичному плані, автори не згадують теорію економічного розвитку Шумпетера, що, на наш погляд, послаблює аналіз.

Рецепти економічної політики від неокласики по суті консервують перебування економіки у режимі “Статика”. Хоча незаперечним досягненням цієї доктрини є обґрунтування важливості побудови ідеальної ринкової системи з максимальним забезпеченням економічної свободи усім її акторам для досягнення повного розподілу наявних ресурсів і потенційного ВВП, але управлінські механізми його збільшення залишаються не проясненими. Виключенням є певні здобутки у статистичному віддзеркаленні та узагальненні цих процесів. Наприклад, Пол Ромер у 2018р. за такі розробки отримав Нобелівську премію (за інтегрування технологічних інновацій у довгостроковий макроекономічний аналіз)⁹. Але чому таке концептуальне визнання важливості технологічних інновацій не було враховано в меморандумах МВФ для України? Думаю, що представники неокласики навіть в міжнародній організації такого рівня не знають, як інноваційну модель вмонтувати у традиційні рецепти політики “Вашингтонського консенсусу” для висхідних економік.

Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. - Springer Science+Business Media LLC, 2018.

⁶ Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / К.: Вид. “Києво-Могилянська академія”, 2011р.

⁷ Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності / К.: “Наш Формат”, 2016р.

⁸ Acemoglu D., Robinson J.A. The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty. Penguin Press, 2019.

⁹ The Nobel Prize – <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2018/romer/facts/>.

У даній статті більш детально розглянуто вищезазначені концептуальні і практичні проблеми для обґрунтування нашої позиції, що саме теорія і практика інноваційного розвитку може вирішити проблему визначення головного фактору економічного зростання країни і розробити механізми його реалізації в економічній політиці. Таким головним фактором є технологічні інновації, які у т.ч. здатні розширити згадуваний “коридор свободи”, бо шумпетерівські підприємці-інноватори забезпечують досягнення забутої сьогодні неокласиками споконвічної мети ліберального руху – збільшення національного багатства.

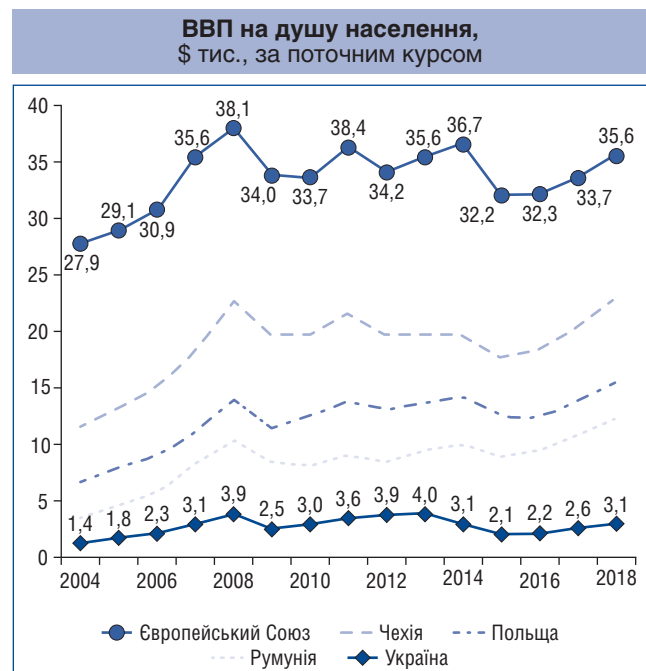
Ліберальні цінності, які загубила неокласика

Сучасні базові підручники з Економік постулюють, що це наука про суспільний розподіл обмежених ресурсів для максимального задоволення потреб, обходячи проблематику збільшення цих ресурсів і потреб. У курсах з макроекономіки присутні розділи, присвячені економічному зростанню, тобто ситуації зі збільшенням ресурсів, але вони не опікуються розкриттям економічної природи процесів збільшення валової доданої вартості, обмежуючись статистичною фіксацією наявності такого феномену, відносячи його на рахунок зростання загального фактору продуктивності. Але ще Давід Рікардо звернув увагу, що цим важко пояснити стрімке збагачення капіталістичних країн у ХІХ сторіччі, бо збільшення продуктивності виробництва традиційних товарів понижуює їхню ціну, що знижує чи принаймні не збільшує сумарну додану вартість, а також вивільняє робітників і таким чином понижуює сукупний попит. Сьогодні цей аспект проявився у т.зв. “парадоксі продуктивності”¹⁰.

Це ілюструє факт, що сучасна неокласична теорія знаходиться у протиріччі з головною ціллю ліберальної концепції – збільшенням багатства націй, як задав це Адам Сміт своїм класичним піонерним трактатом 1776 року¹¹, який вийшов на початку Американської революції, і яка згодом проголосила підвищення добробуту людей головним пріоритетом економічної політики. Рокм народження неокласичної теорії вважається 1871 рік. Як показала подальша історія багатьох країн, орієнтація ринкових економік тільки на рівновагу і фінансову стабільність, що у неокласиків вважається маркером повного і ефективного розподілу обмежених ресурсів, без орієнтації також на високий рівень національного добробуту призводила до занепаду. Невдачі неокласичної ринкової економіки щодо “збільшення багатства націй” обумовлювали виникнення кривавих революцій і встановлення авторитарних диктатур. Саме інноваційний розвиток і формування нових технологічних парадигм постійно рятували

капіталізм і ринкові економіки, надавали їм нові імпульси розвитку.

У вищезазначеному методологічному ракурсі подивимось на порівняльну динаміку індикатора “національного багатства” – ВВП на душу населення України, Європейського Союзу і окремих країн - західних сусідів. На діаграмі “ВВП на душу населення”¹² представлено цей показник у поточних доларах США, який є максимально наближеним до “природного” реального рівня, а не виступає розрахунковою штучною характеристикою. Врахування інфляційних процесів здійснюється тут через вимірювання вартісних індикаторів різних країн у відносно стабільній валюті США.

Діаграма демонструє розрив у рівнях багатства між Україною та обраними для порівняння країнами і середніми значеннями Європейського Союзу. За представлений 14-ти річний період ми не змогли у принципі наблизитись до обраних сусідських країн-аналогів. Вони, своєю чергою, не змогли ліквідувати розрив із середнім рівнем країн Європейського Союзу. Зазначимо, що усі представлені країни розбудовували економіки за неокласичними лекалами, правда з однією суттєвою поправкою – на відміну від України вони більше тяжіли до моделі *капіталізму соціальної справедливості*, а ми – до моделі *фінансового капіталізму*¹³.

Тим не менш, представлена картина залишає питання, чому зберігаються у принципі незмінними наведені розриви добробуту країн з подібними моделями ринкової економіки? І чому існує такий величезний розрив обсягів потенційного

¹⁰ OECD “The Productivity Paradox”. / in The Productivity-Inclusiveness Nexus, OECD Publishing 2018.

¹¹ Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. – Київ: Port-Royal, 2001. (Smith, A. [1776] (1993). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. New York: - Oxford University Press, Oxford).

¹² The World Bank. Data. – <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.

¹³ Tridico P. Inequality in Financial Capitalism. Routledge, London and New York, 2017.

ВВП між країнами, що проводять ліберальну неокласичну економічну політику? Наприклад, у 2018р. Україна мала показник ВВП на душу населення в 11,5 разів менше ніж середнє значення по країнам Європейського Союзу і у п'ять разів менше ніж у Польщі. Традиційне пояснення, у т.ч. МВФ: це відбувається через подібний розрив у продуктивності праці. Але при цьому ніхто не наводить прикладів порівняння продуктивності праці на однакових виробництвах-аналогах в Україні та Європі, які би підтвердили відмінність такої продуктивності в 11 разів. Те ж саме щодо Польщі. Можна, навпаки, припустити, що така розбіжність продуктивності не може бути відчутною, бо давно в Україні чимало підприємств провели технологічну модернізацію, встановивши імпортне устаткування, подібне до такого в європейських країнах.

Ми вже докладно представляли в наших публікаціях обґрунтування шумпетерівського положення про те, що нову додану вартість переважно створюють інновації. Ця додана вартість і виводить обсяг ВВП країн моделі "Динаміка" на більш високий рівень порівняно з ВВП країн моделі "Статика". Тому більший ВВП на душу населення мають саме інноваційні країни, які також стають розвинутими країнами¹⁴. Загальновідомо, що, окрім маленьких держав зі значним експортом нафти і газу, простежується чітка кореляція між рівнем науково-технологічного та інноваційного розвитку країни та її досягненнями щодо обсягів ВВП¹⁵.

Суспільний попит на інноваційний розвиток країни

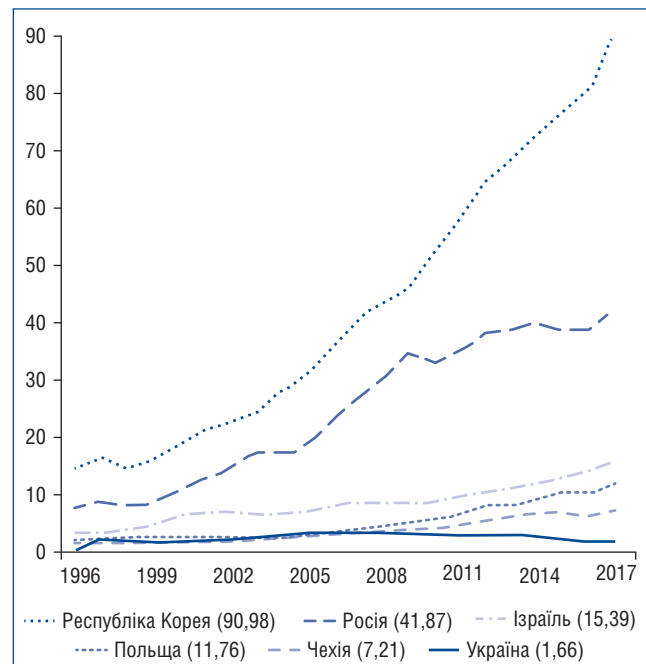
Усвідомлення керівниками держави важливості проведення активної інноваційної економічної політики проявляється у формуванні відповідного масштабного сукупного попиту на інновації. З позицій ортодоксальної неокласики це є неприпустимим, бо класифікується як втручання держави у вільні ринкові процеси. Але тут часто не помічають, що у випадку державного стимулювання інноваційних процесів фокус такої управлінської дії повинен бути спрямованим на уможливлення економічної свободи підприємцям-інноваторам, які урешті-решт повинні створити інновації, які будуть сприяти зростанню ВВП країни. При формуванні механізмів державної підтримки інноваційної діяльності виникає важлива проблема – не передати функцію генерації інноваційних рішень бюрократичному апарату, який стане командувати інноваторами.

Так відбувалось в радянській системі управління і це мало негативний вплив на ефективність інноваційного розвитку. Ця "родинна пляма" командної економіки зберіглась і сьогодні в

Україні. Тому треба чітко усвідомлювати, що інноваційна економіка буде мати позитивний вплив на економічний розвиток, якщо учасники інноваційного процесу отримають максимальну економічну свободу для своїх дій. Саме це є у фокусі державної інноваційної політики успішних країн – запустити процеси самоорганізації підприємців в інноваційному пошуку. Запустити у першу чергу через збільшення витрат на формування науково-технічного потенціалу та стимулювання інноваційної діяльності.

На діаграмах "Порівняння динаміки загальних витрат на дослідження і розробки..."¹⁶ і "Частка загальних витрат на дослідження і розробки..."¹⁷ представлено порівняння загальних витрат на дослідження і розробки (GERD) в Україні та країнах-аналогах. На першому з них відображені абсолютні обсяги таких витрат, щоби побачити, яка загальна величина сукупного фінансового попиту на проведення досліджень і розробок формується у країні. Незалежно від кількості населення можна порівняти, скільки грошей витрачається на цілі забезпечення інноваційного розвитку, що демонструє створений для цього державою фінансовий ресурс проведення досліджень і розробок. Діаграма демонструє відносну величину такого ресурсу відносно ВВП, який є дуже різний у кожній з країн, що порівнюються.

Порівняння динаміки загальних витрат на дослідження і розробки (GERD) в Україні та обраних країнах-аналогах, \$ млрд. за паритетом купівельної спроможності (ПКС) (у дужках наведено значення для 2017р.)

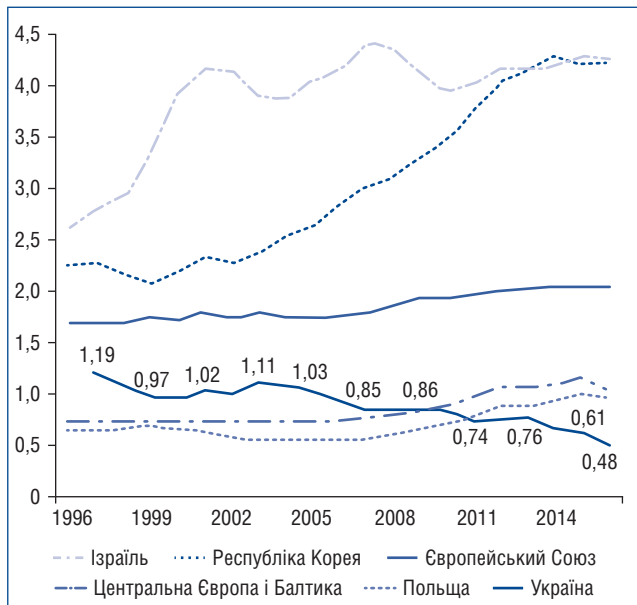
¹⁴ Бажал Ю. Інновації як стовбурові клітини економічного зростання / Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна. – К.: Заповіт, 2018р., с.8-15.

¹⁵ Бажал Ю. Стратегічний аналіз можливостей формування в Україні економіки нового соціально-технологічного укладу / Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України. За ред. Л.І.Федулової. – К., Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2011р., с.203-244.

¹⁶ UNESCO. Dataset: Science, technology and innovation. – <http://data.uis.unesco.org/>.

¹⁷ World Development Indicators. Research and development expenditure. – <https://data.worldbank.org/indicator/>.

Частка загальних витрат на дослідження і розробки (GERD), % ВВП

Представлені на діаграмах дані чітко, на наш погляд, висвітлюють причину відставання України за рівнем національного багатства від усіх західних країн-сусідів, від середніх індикаторів Європейського Союзу, а також від динамічних країн, що успішно розвиваються, поступово наздоганяючи світових лідерів економічних змагань. Україна досягла фінансової стабілізації, макроекономічної рівноваги, але це суттєво не вплинуло на її місце в європейських рейтингах – в 2018р. останнє місце за показником ВВП на душу населення. За шумпетерівською теорією економічного розвитку пояснення цьому – відсутність інноваційної активності та інноваційної структурної трансформації економіки. Перебуваючи у неокласичному режимі “Статика”, Україна не приділяла необхідної уваги посиленню науково-технічного та інноваційного потенціалу. Так, загальний обсяг фінансування сфери досліджень і розробок був у 55 разів менший ніж у Республіці Корея з населенням 52 млн., у сім разів менше ніж у Польщі з 38,4 млн. населення, у чотири рази менше ніж у Чехії з 10,7 млн. населення. Україна має 41,8 млн. мешканців. Такий катастрофічно низький сукупний попит на дослідження і розробки обумовив низьку інноваційну активність, яка не дозволяла країні економічно зростати.

Водночас, чітко видно, що Україна і не збиралась стимулювати науково-технологічний та інноваційний розвиток. При законодавчо встановленій нормі частки таких витрат у ВВП – 1,7%, ми зменшували цю пропорцію за 70% від зазначеної норми в 1996р. до 28% у 2016р. Дана частка прямо залежить від державної підтримки інноваційної діяльності у країні, тому можна зробити висновок, що цей напрям економічної політики не реалізувався на відміну від інших європейських

країн, не говорячи вже про Республіку Корея та Ізраїль. Скісно такі цифри підтверджують слушність теорії Шумпетера про головний фактор економічного розвитку – інновації, який Україна не розвивала зовсім. Виправлення цієї ситуації і буде ліберальним поворотом політики, тому що надасть ресурси для вільної діяльності підприємців-інноваторів.

Як показує практика багатьох країн, сама по собі ринкова економіка не стимулює інноваційний розвиток, який є надто ризиковим для звичайного підприємця. Для того, щоб бізнесмени могли проявляти себе творцями, генерувати та комерціалізувати нові ідеї, вони потребують відповідних умов і стимулів. Лише держава повинна і в змозі їх забезпечити¹⁸. Природно це не відбувається, й український досвід якнайкраще це ілюструє. Якщо ми проаналізуємо статистику інновацій, то дійдемо висновку, що інноваційний процес у нас фактично перебуває у глибокій кризі. Для великих корпорацій, фінансових, олігархічних груп не потрібні інновації. І це теж знаходиться в площині “раціональної” поведінки: навщо інновації, якщо можна заробити іншим шляхом? А для того, щоб інновації стали їм потрібні, має проявити волю держава, яка, створюючи правила і обмеження, трансформує раціональну поведінку в інноваційну.

Тут ще треба усвідомлювати відмінність між інтересами держави і приватних бізнесменів. “Невидима рука” Адама Сміта діє в економічній моделі “Статика”, забезпечуючи вихід на потенційний ВВП, але в моделі “Динаміка” вона може ефективно працювати тільки у разі активізації інноваційної діяльності. Збагачення окремих підприємців від перерозподілу на свою користь фінансових потоків ще далеко не означає збагачення держави в цілому. Добре відомо про динаміку статків найбагатших українських олігархів, але як це впливає на ВВП на душу населення? Відповідь демонструє діаграма вище “ВВП на душу населення”.

Вартість людського капіталу

Вартість людського капіталу в інноваційному процесі в Україні є одна з найнижчих у Європі. Якщо її оцінювати індикаторами оплати праці в науковій сфері та закладах вищої освіти, то вона у 5-10 разів менша за європейську. Багато українських політиків та експертів розглядають це як конкурентну перевагу. Але чомусь зовсім не оперують при цьому положеннями хоча би ортодоксальної неокласичної теорії, не кажучи вже про теорію і практику інноваційної економіки.

Оплата праці є ціною ресурсу праці. В умовах відкритої економіки і вільного руху через кордони трудових ресурсів рівноважна ціна робочої сили природно повинна встановлюватись на глобальному ринку, як це відбувається, зокрема, з відсотковою ставкою в моделі Мандела-Флемінга. Для малої відкритої економіки ця відсоткова ставка повинна встановлюватись на рівні світової

¹⁸ Mazzucato M. The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. Anthem Other Canon Economics, 2013.

відсоткової ставки¹⁹. Подібні процеси за теорією ринкової економіки природно повинні відбуватись і щодо ціни ресурсу праці. Тобто оплата праці повинна тяжити до рівня світового ринку. В Україні це не відбувається, і тоді виникає питання, яким чином такий стан може вплинути на ринкову регуляцію щодо забезпечення виходу економіки на обсяги потенційного ВВП? Чи є конкурентною перевагою занижена проти ринкової вартість робочої сили? Чи можна такий стан вважати відповідним до канонів ліберальної ринкової економіки? І теорія, і практика однозначно відповідають на ці питання.

На практиці в Україні та інших країнах із заниженою ціною робочої сили відбувається масовий її відтік за кордон до країн з глобально урівноваженою такою ціною. Зрозуміло, що зменшення кількості ресурсу праці веде до скорочення і ВВП, і потенційного ВВП. Відтік кваліфікованих робітників негативно впливає на мотивацію іноземних інвесторів прийти у країну з передовими технологіями. Ім у цьому випадку також потрібна якісна робоча сила. Песимістичний результат політики заниженої вартості ресурсу праці показано зокрема на прикладі країн Східної та Центральної Європи²⁰.

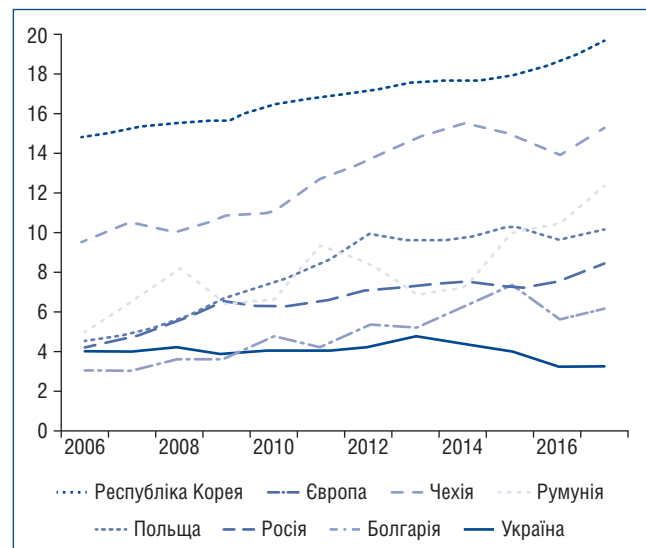
Щодо теоретичного аспекту зазначених процесів в Україні відбулась цікава подія. Прибічники неокласичних рецептів, включаючи МВФ, переконали уряд, що однією з ключових українських ринкових реформ повинна бути реформа ціноутворення на внутрішньому ринку енергоносіїв, а саме наближення внутрішньої ціни до цін світового ринку (Роттердам+). Цей рецепт пояснювався саме з позицій незаперечних висновків ліберальної економічної теорії. Головним аргументом проти цього був факт значної відмінності зарплат і пенсій в Україні від світового рівня, і що в таких умовах зазначене підвищення цін буде виглядати не рушійною силою розвитку економіки, а додатковим податком.

Це слушне заперечення, але воно не повинно виникати в ідеальній ринковій економіці, де відбувається саморегуляція ринків за моделлю загальної економічної рівноваги Л. Вальраса. Ринок праці сам повинен врівноважитись відповідно до параметрів ринку енергоносіїв. Реально саме цьому в Україні заважала невдала директиська політика з хибною ідеєю, що низькі зарплати формують конкурентні переваги, що приваблюють іноземні інвестиції. Але якщо був зроблений висновок, що є недоліком, коли не відбувається природне урівноваження українського та світового ринків енергоносіїв, і тому держава має втрутитись і адміністративно встановити в Україні світову ціну, то чому така сама логіка, з тією ж самою науковою аргументацією не була застосована щодо процесів ціноутворення на українському ринку праці? Негативні наслідки від

такого невстановлення рівноважної світової ціни для національної економіки не менші, а точно більші, чим від існування на одному ринку двох цін на енергоносії – світової і внутрішньої.

Особливо негативно зазначені процеси впливають на високотехнологічні сектори економіки, на відповідні інноваційні процеси. Низька оплата праці (ціна робочої сили) у сфері науки та інновацій понижуює її якість, а значить спроможність генерувати і комерціалізувати науково-технологічні інновації. Також з цієї причини відбувається “вимивання” з країни кваліфікованої робочої сили, особливо талановитої молоді, яка могла би стати потужним ресурсом розвитку інноваційної економіки. Ілюстрація ціни дослідницької праці у різних країнах-аналогах для України представлена на діаграмі “Загальні витрати на дослідження і розробки на одного дослідника у розрахунку на повну зайнятість”²¹. Враховуючи, що ціну звичайного товару формує не тільки зарплата, а й інші матеріальні витрати, ціну дослідницької праці оцінено через загальний показник витрат на дослідження і розробки (GERD). Для міжнародних порівнянь використовуємо оцінку в доларах США за курсом паритету купівельної спроможності. Також ми перерахували ці витрати у вимір за місяць, як це прийнято в Україні.

Загальні витрати на дослідження і розробки на одного дослідника у розрахунку на повну зайнятість, середньомісячні дані, \$ тис. за ПКС

Як видно з діаграми, Україна катастрофічно відстає у фінансуванні науково-технологічного потенціалу та у встановленні ефективної ціни дослідницького людського капіталу не тільки від лідерів у застосуванні інноваційної моделі економічного розвитку, а й від своїх близьких сусідів, які активно намагаються це робити. Представлені на графіку країни, які в 2006р. мали приблизно однакову ціну дослідницького капіталу – Україна,

¹⁹ Mankiw N.G. Macroeconomics. 2014, Chapter 13. – https://www.academia.edu/31781344/Mankiw_macro_economics_8th_edition.

²⁰ Galgoczi B., Drahoakoupil J. (eds.). Condemned to be left behind? Can Central and Eastern Europe emerge from its low-wage model? – European Trade Union Institute, Brussels, 2017.

²¹ UNESCO. Dataset: Science, technology and innovation. GERD per researcher. – <http://data.uis.unesco.org/>.

Болгарія, Польща та Румунія, майже усі стали на шлях проведення політики збільшення вартості дослідницької роботи. Окрім України, яка за 11 років не зрушила з місця і в 2017р. мала вже у три рази меншу вартість людського дослідницького капіталу чим Польща і у п'ять разів меншу за середньоєвропейський рівень.

Показовим є приклад Румунії, яка по факту не дуже вдало вписалась в інноваційний трек – в 2020р. вона за рейтингом Інноваційного Індексу Європейського інноваційного табло зайняла останнє місце серед 37 країн²². Україна зайняла у цьому рейтингу передостаннє місце. Але в Румунії правильно діагностували причину відставання в європейських економічних змаганнях, а саме – низький рівень інноваційної активності, і, починаючи з 2014р., стрімко нарощують вартість (ціну) свого людського дослідницького капіталу, збільшивши його у 2017р. в 1,8 рази до \$12,5 тис., що у 3,8 рази більше ніж в Україні.

Є ще одна корисна для нас розробка неокласичної теорії, яку важко не зарахувати до ліберальних здобутків, тим паче, що це зробив Нобелівський комітет, присудивши у 2001р. свою премію Джорджу Акерлофу “за аналіз ринків з несиметричною інформацією”, а саме за статтю “Ринок “лимонів”: невизначеність якості і ринковий механізм”²³. У цій статті був обґрунтований висновок, що у разі штучного заниження ціни на товар проти рівноважної, яка повинна встановитись в умовах повної інформованості покупця і продавця щодо якості цього товару, такий ринок буде стимулювати виробництво низькоякісних товарів і урешті-решт зруйнується. На наш погляд, така ситуація реально відбувається на українських ринках освітніх та наукових послуг. Штучне заниження вартості ресурсу науковців та освітян проти ринкової, причому як за внутрішніми пропорціями співвідношення цін, так і, тим паче, за зовнішніми, призводить до стимулювання відтворення низької якості цих ресурсів і пониження якості науково-освітніх послуг, які надаються.

Таким чином, ліберальний поворот в інноваційній економічній політиці України повинен бути пов'язаний зі збільшенням вартості людського дослідницького капіталу як у цілому, так і у частині оплати праці науковців і освітян. Насправді, таке завдання вже поставлено Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність”²⁴. Перший пункт статті 47 прямо регламентує: “Держава застосовує фінансово-кредитні та податкові інструменти для створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України, забезпечення до 2025р. збільшення обсягу фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3% валового внутрішнього продукту – показника, визначеного Лісабонською стратегією Європейського Союзу”.

Виникає тільки питання, чому ця норма навіть не почала виконуватись? У 2018р. цей індикатор складав 0,52% (дані Держстату України). У 2016р., коли був прийнятий зазначений Закон, ця цифра складала 0,48% (див. діаграму вище “Частка загальних витрат на дослідження і розробки...”). Норма Лісабонської стратегії ЄС, на яку посилається український Закон, була регламентована у 2000р.

У вищезазначеному законі є ще одна норма, яка була перенесена із Закону 1992р. і яка реально ніколи не виконувалась: Стаття 48, п. 2 “Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України”.

Висновок

Природно виникає питання, чому в Україні не була реалізована політика інноваційного економічного розвитку, яку по факту було розроблено і закріплено у багатьох законодавчих актах. Чому ці ідеї залишились переважно на рівні політичної риторики? Змістом цієї статті ми намагались дати відповідь на це питання і показати концептуальні перешкоди, які існували та існують на цьому шляху. З точки зору принципів ліберального світогляду фактично виникла парадоксальна ситуація: проголошуючи примат принципів ринкової економіки, в Україні реально відбулось відторгнення ідей інноваційної економіки Йозефа Шумпетера, яка історично довела свою місію захисту ліберальних цінностей неокласики. Відкидаючи шумпетерівські підходи, українська неокласична економічна політика втратила концептуальні орієнтири та ефективні механізми для забезпечення економічного зростання.

Шумпетерівський підхід у центр державної політики ставить стимулювання структурних змін у технологічному базисі суспільства та у відповідних галузевих пропорціях, що відбувається під впливом постійного розвитку інноваційних технологій, які утворюють новий технологічний уклад. Це має радикальний вплив на всі важливі сторони функціонування суспільства. Створення базових інновацій формує нові технологічні системи, конституюючи тим самим ключовий фактор нової технологічної парадигми і сприяючи формуванню і розвитку інноваційних, раніше не існуючих, смарт-спеціалізацій. Україна знаходиться тільки на початковій стадії участі в цих глобальних процесах і відстає від передової європейської і світової практики.

Ліберальний поворот політики для розбудови моделі економіки, яку Шумпетер назвав “Динаміка”, і в основі якого повинна бути нова інноваційна парадигма розвитку, допоможе зрушити економіку України зі стаціонарного стану макроекономічної рівноваги європейського аутсайдера у напрямі динамічного економічного зростання.

²² European innovation scoreboard 2020. Innovation Index. – https://interactivetool.eu/EIS/EIS_2.html.

²³ Akerlof G.A. The Market for ‘Lemons’: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. – The Quarterly Journal of Economics, 1970, Vol.84, No.3, pp.488-500.

²⁴ Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.